

RECENZIJOS

M. Rudzīte, Latviešu dialektoloģija, Rīgā, 1964, 432 p.

Kaip matyti iš pratarinės, „Latvių dialektologija“ parašyta, prisilaikant Latvijos Valstybinio P. Stučkos universitete skaitomo latvių dialektologijos kurso programos, ir jos pamatą sudaro to paties universiteto studentams docentės M. Rudzytės skaitytos paskaitos.

Knyga susideda iš keturių pagrindinių dalių – įvado ir kitų trijų skyrių, kuriuose aprašoma svarbiausių latvių kalbos tarmių – viduriečių (vidus dialekts), lybiškojo (libiskais dialekts) ir aukštaičių (augšzemnieku dialekts) – fonetika ir morfologija. Įvade trumpai aptariamas dialektologijos, kaip mokslo, objektas, išaiškinamos pagrindinės jos sąvokos (izlokšne, dialekts ir kt.), paliečiama latvių kalbos tarmių kilmė ir jų raida nuo priešistorinių laikų iki šių dienų, latvių kalbos tarmių klasifikacija, aptariami tarmių medžiagos rinkimo ir tyrinėjimo būdai, labai trumpai apžvelgiama latvių tarmių tyrinėjimo istorija, pateikiami ir aptariami knygoje vartojami fonetinės transkripcijos ženklai.

Nors dialektologija ir apibrėžiama kaip tarmių mokslas, bet įvade daugiausia keliamas jos reikšmė tik kalbos istorijai. Nesiginčijant dėl to, kad dialektologija yra labai svarbus kalbos istorijos šaltinis, ir ypač tokios kalbos kaip latvių, kurios rašto paminklai vėlyvi ir gana prasti, vis dėlto reikia pasakyti, kad dialektologija pastaraisiais metais nesitenkina vien pagalbinės priemonės, teikiančios medžiagą kalbos istorijai ar patvirtinančios jos išvadas, funkcijomis. Tai rodo ir M. Rudzytės knyga, kurią sudaro atskirų latvių tarmių fonetikos ir morfologijos, kaip tam tikros sistemos, nors suvokiamos ir senesniąja šio žodžio prasme, nagrinėjimas. Taigi dialektologija vis greičiau rieda į specifinę kalbotyros discipliną, vis labiau emancipuojasi, darosi mokslo šaka, turinčia savitus uždavinius ir tikslus, specifinę problematiką. Pastaraisiais metais dialektologų dėmesį ypač traukia izoglosų išsidėstymo tvarka, jų koncentracijos laipsnis, kryptis, kiek galima griežtesnis lingvistinio landšafto aprašymas (plg. kad ir P. Ivičo darbus serbų-chorvatų, o taip pat bendrojoje dialektologijoje). Ta pačia proga galima prisiminti kad ir balsių ir priebalsių skaičiaus santykio dėsningumą, E. Stankievičiaus¹, ištyrusio lenkų kalbos tarmių fonologines sistemas, formuluotą maždaug taip – maksimalūs skaičiumi balsių posistemiai neegzistuoja vienoje sistemoje su maksimaliais priebalsių posistemiais ir atvirkščiai. Šis dėsningumas yra graži paralelė tam, kad tarmės, turinčios konservatyvesnį konsonantizmą, turi moderniškesnę vokalizmą ir atvirkščiai.

M. Rudzytė nepateikia detalaus atskirų fonetinių ar morfologinių reiškinių paplitimo latvių kalbos teritorijoje vaizdo, jų izoglosų, palikdama padaryti tai rengiamam latvių kalbos atlasui².

¹ E. Stankiewicz, The phonemic pattern of the Polish dialects, „For Roman Jakobson“, The Hague, 1956, 518—533.

² Daugelio Latgalės, Kurzemės ir Vidzemės lybiškųjų tarmių fonetinių ir morfologinių ypatybių izoglosas yra pateikusi V. Rūke, žr. V. Rūķe, Latgales izlokšņu grupējums, FBR XIX (1939) 133—188 (su zemēlapiem); Kurzemes un Vidzemes libiskais āpgabals, FBR XX (1940) 75—128 su (zemēlapiem).

Pasirinkusi masteliu literatūrinę kalbą ir įsivaizduojamą senesnę latvių kalbos garsų ir formų sistemą, autorė išryškino svarbiausias latvių kalbos tarmių ypatybes, nupiešė ryškų latvių kalbos tarmių vaizdą, neretai pabrėždama ir jų tarpusavio skirtumus. Sinchroninis požiūris čia pinasi su diachroniniu. M. Rudzytė ne tik aprašo tarmių garsus ar formas, bet dažnai aiškina jų raidą, susidarymą. Aiškindama atskirų fonetinių ar morfologinių ypatybių raidą, ji labai dažnai remiasi J. Endzelyno ir kitų tyrinėtojų mintimis, dažnokai ištisai cituodama jų pasakytus tuo ar kitu klausimu žodžius. Vidinių (struktūrinių) fonetinių kitimų priežasčių autorė neieško, kai kurių fonetinių ar morfologinių reiškinių raidą aiškindama substrato įtaka. Pavyzdžiui, pastaba, kad priesagų ilgieji balsiai *i*, *ū* daugelyje sėlišku tarmių gali būti sutrumpinti todėl, kad jie tariami aukštai pakėlus liežuvį ir, vadinasi, sunkiau, negu išlikę ilgieji *ā* ar *ē* (287 p.), žinoma, nėra tiesioginė *i*, *ū* trumpėjimo priežastis. Juk lygiai taip sunkiai *i*, *ū* tariami ir kitur, ten, kur jie nesutrumpėjo. Matyt, sėliškose tarmėse buvo tokios specifinės aplinkybės, sukėlusios šių balsių trumpėjimą. Galimas daiktas, kad balsių *i*, *ū* likimą priesagose (iš esmės nekirčiuotoje padėtyje) lėmė kirčio pobūdis. Jeigu šiose tarmėse kirtis yra iš esmės kiekybinio pobūdžio, plg. kirčiuotų trumpųjų balsių pailgėjimą šiose tarmėse (žr. 287 p. tt.), tai aukštutinio pakilimo arba uždarų balsių greitesnis trumpėjimas ar nykimas gana suprantamas. Galima pridurti, kad ir lietuvių kalbos tarmėse (Mūšos upynas), turinčiose iš esmės kiekybinį kirtį, atviresni galo balsiai išlieka ilgiau, negu uždari, plg., pvz., čia išlikusį *-a* < *-ā* ir išnykusį *-i* < *-in* (vns. kilm. *lāiška* < **laiškā* „laiško“ ir vns. gal. *mēd* < *mēdi* „medį“).

M. Rudzytė nebando išaiškinti latvių kalbos tarmių fonologinių sistemų, bet jos tarmių fonetikos aprašymas yra gana išsamus, aiškus ir preciziškas. Tik vietomis (pavyzdžiui, 266 p.), matyt, norint parodyti didelį tarmių balsių ar dvibalsių įvairavimą yra išskaičiuojami balsiai, vartojami tose ar kitose tarmėse, nenurodant, kaip šie garsai santykiauja vienas su kitu vienoje šnektoje. Todėl nėra lengva susidaryt paradigminės tos ar kitos tarmės fonologinės sistemos vaizdą. Latvių kalbos tarmių fonologinis tyrinėjimas ir po šio gražaus darbo lieka dar ateities uždavinys.

Daugumas retesnių paskirų latvių kalbos tarmių faktų, ypač reikšmingų baltų kalbų istorijai, mokslui jau buvo žinomi iš M. Rudzytės pirmtakų darbų ir ypač iš J. Endzelyno „Latvių kalbos gramatikos“. Tačiau recenzuojamoje knygoje dialektai yra nagrinėjami geografiniu principu, iš jos gražiai matyti, kokios kalbos ypatybės būdingos vakarų, vidurio ir rytų Latvijos tarmėms. Ir šiame darbe krinta į akis tai, kad latvių aukštaičių tarmė savo kalbos ypatybėmis yra artimesnė lietuvių kalbai, negu kitos latvių tarmės, plg. žinomus vokalizmo pakitimus, kuriais ji primena žemaičių tarmę³, priebalsių minkštumą prieš priešakinės eilės balsius, veiksmazodžių es. laiko formas su priesaga *-na* vietoj *-ja* (*kaūnu*, *kļāūnu* ir kt.), trumpąsias būtojo laiko lytis (plg. *gūo* „ėjo“ ir liet. dial. *dē* „dėjo“), tariamosios nuosakos formas su *-b* (*atsacītub*) ir kt.

Galima šį tą pasakyti ir dar dėl vienos kitos smulkmenos, 126 p. vyr. g. dgs. įnag. forma *tiemis* „tais“ yra laikoma naujadaru, o dgs. įnag. *ties* (Barta, Rucava ir kt.) — sena forma. Tačiau dgs. įnag. *tiemis* vargu ar yra naujadaras, kadangi jis turi atitikmenų kitose kalbose, plg. s. sl. *těmi*, ir gali būti reliktnis. Kita vertus, nėra paaiškintas dgs. įnag. formos *ties* spėjamas archaiškas pobūdis. J. Endzelynas naujadaru laikė formą *ties*, o archaizmu — *tiemis*⁴.

113 p. sena priebalsinio kamieno vienaskaitos vardininko forma kaip ir vienaskaitos kilmininko, laikoma *akmens* resp. *akmenc*. Kad ji yra sena vienaskaitos kilmininko forma, abejoti, matyt, nereikia, bet vns. vardininko forma *akmens* yra kilusi iš *i-kamienės* (*akmens* < *akmenis*). Senoji priebalsinio kamieno vns. vardininko forma turėtų atitikti liet. vns. vard. *akmuo*.

³ И. Эндзелинъ, О родственных отношениях латвийских говоров к литовским, ИОРЯС, XIII(4), 1908, 176—211. Žr. dar L. Hjelmslev, Études de phonétique dialectale dans le domaine letto-lituanien, Sc Sl II (1956) 62—86.

⁴ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, 531—532 p.

130 p., 359 p. senomis atematinėmis vadinamos formos *iemu, eimu* (ir galūnė *-mu* atematine). Tiksliau būtų tokių formų atematinėmis nevadinti, kadangi atematinė formų vns. 1 a. galūnė buvo *-mi*, o ne *-mu*.

380 p. aprašoma, nors jau ir žinoma, bet įdomi sangražinių veiksmažodžių dgs. 1 ir 2 a. formų diferenciacija pagal gimines (vyr. g. mas *ceļšmies* – mot. g. mes *ceļšmēs*). Aiškinant šio reiškinio priežastis, ne pro šalių būtų buvę priminti J. Endzelyno pastabą, kad galūnė *-mies*, irradiacijos keliu atsiradusi iš gretimų tarmių, vyriškosios giminės reikšmę įgijo todėl, kad ji priminė tokias vyr. g. formas kaip dgs. vard. *ceļdamies*⁵.

Knygos gale yra pridėtas latvių kalbos tarmių žemėlapis. Būtų kur kas patogiaus, kad šiame žemėlapyje būtų pažymėtos bent tos vietovės, kurios, kaip atskirų reiškinėjų paplitimo vietos, minimos knygoje.

„Latvių dialektologijoje“ M. Rudzytė gausiai panaudojo savo pirmtakų medžiagą ir mintis, savo pačios surinktą tarminę medžiagą darbo su studentais metu. Kaip apibendrinantis ligšiolinius latvių kalbos dialektologijos pasiekimus jos darbas turi didelę reikšmę baltistikai ir sudaro gražų pamatą tolesniam latvių kalbos tarmių tyrinėjimui, juoba kad ir pati autorė, būdama didelė latvių kalbos tarmių specialistė⁶, knygoje neretai atkreipia būsimųjų tyrinėtojų akis į klausimus, reikalingus tolesnio, išsamesnio tyrinėjimo. Knyga parašyta aiškiai ir suprantamai; ja galės pasinaudoti ir studentai, ir visi, kam rūpi latvių kalbos tarmės.

J. Kazlauskas

Arturs Ozols, Veclatviešu rakstu valoda, Rīgā, 1965, 626 p.

Neseniai Rygoje išleista nauja velionio Arturo Uozuolo (1912.III.18 – 1964.VI.29), žinomo latvių kalbininko ir tautosakininko, knyga – „Senlatvių raštų kalba“ (resp. „Latvių senųjų raštų kalba“). Tai paskutinis stambus (626 p.) velionio darbas, rašytas tuomet, kai jis jau buvo kamuojamas nepagydomos ligos.

Knygą sudaro septyni skyriai. Pirmajame, įžanginiame skyriuje („Apie senlatvių raštų kalbos istoriografiją“ 5–25) aptariama latvių literatūrinės kalbos istorijos problematika, išskiriami vad. „senlatvių raštų kalbos epochos“ (t.y. XVI–XIX a. antrosios pusės raštų kalbos) periodai ir kritiškai apžvelgiami tos epochos raštų kalbos tyrinėjimai. Antrame skyriuje („Senlatvių raštų kalbos įvadas“ 27–53) pateikiama įvairių žinių apie senovės latvių raštą, latviškus žodžius ir tekstus ligi XVI a. Tolesniuose keturiuose skyriuose („Senlatvių raštų kalba XVI amžiuje“ 55–93, „Senlatvių raštų kalba XVII amžiuje“ 95–335, „Senlatvių raštų kalba XVIII amžiuje“ 337–447 ir „Senlatvių raštų kalba XIX a. pirmoje pusėje ir senlatvių epigonai XIX a. antroje pusėje“ 449–567), remiantis kitų ir paties autoriaus tyrinėjimais, charakterizuojami pagal atskirus šimtmečius XVI–XIX a. antrosios pusės latvių raštai bei jų kalbos ypatybės. Pagaliau paskutiniame skyriuje („Senlatvių raštų kalbos bibliografija“ 569–620) duodama plati tematinė minėtos epochos latviškų raštų bibliografija ir alfabetiniai istorinės bei lingvistinės literatūros, susijusios su tais raštais, sąrašai.

Iš įžanginio skyriaus gale pridėtų pastabų matyti, kad svarbiausias autoriaus tikslas buvęs surinkti ir susisteminti ligšiolinių tyrinėtojų išvadas apie latviškų raštų kalbą nuo pat tų raštų pasirodymo XVI a. ligi XIX a. vidurio („jaunlatvių judėjimo“), nes be tokio susistemavimo nesąs galimas ir latvių literatūrinės kalbos istorijos tyrinėjimas. Iš tų pastabų taip pat išryškėja, kad autorius savo knyga visų pirma norėjęs pasitarnauti latvių studentams filologams, aukštosiose mokyk-

⁵ J. Endzelīns, FBR XII (1932) 10 (1 išn.).

⁶ M. Rudzytė yra išleidusi rotoprintu latvių tarminių tekstų rinkinį (Latviešu izlokšņu teksti, Rīgā, 1963, 108 p.).